

ABDULG‘OZIY BAHODIRXONNING “SHAJARAYI TAROKIMA” ASARI**Mamajonova Mohiraxon***Farg‘ona davlat universiteti filologiya
fakulteti 3-bosqich talabasi*

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Abdulg‘oziy Bahodirxonning “Shajarayi tarokima” asari siyosiy-tarixiy manba sifatida tahlil qilinadi. Asarning yaratilish tarixi, mazmun-mohiyati, uslubiy xususiyatlari va o‘zbek adabiyoti hamda tarixshunosligi uchun tutgan o‘rni yoritiladi. Shuningdek, asarda turkiy qabilalar tarixi, nasabnomasi va davlat boshqaruvi haqidagi ma’lumotlarning ilmiy ahamiyati tahlil qilinadi.

KALIT SO‘ZLAR: Abdulg‘oziy Bahodirxon, Shajarayi tarokima, shajara, tarixiy manba, turkiy qabilalar, nasabnoma, xonlik davri.

KIRISH

Abdulg‘oziy Bahodirxon (1603–1663) o‘zbek tarixshunosligi va adabiyoti taraqqiyotida alohida o‘rin tutadi. Abulg‘oziy Bahodirxon hijriy 1012 (1603 yil) Urganchda tug‘ilgan. U Xiva xonligi hukmdori sifatida siyosiy hayotda faol bo‘lgan, tarixiy asarlar yozishga qiziqqan. Uning ijodida „Shajarayi tarokima“ va „Shajarayi turk“ kabi asarlar muhim o‘rin tutadi. Uning “Shajarayi tarokima” asari turkiy xalqlar nasabnomasi, siyosiy tarix va ijtimoiy tuzumga oid nodir manbalardan biridir. Mazkur asar XVII asr Turkmaniston, Xorazm va keng turkiy dunyo tarixini o‘zida mujassam qilganligi bilan alohida qadrlanadi. “Shajarayi tarokima” 1660–1661 yillarda yozilgan bo‘lib, Abdulg‘oziyning uzoq yillar davomida yig‘ilgan tarixiy ma’lumotlari asosida yaratildi. Asar turkiy qabilalarning kelib chiqishi, ularning siyosiy shakllanishi va tarixiy jarayonlardagi o‘rni haqida mukammal ma’lumot beradi. “Shajarayi Tarokima” (“Turkmanlar shajarasi”) eski o‘zbek tilida yozilgan. Muallif kitobni turkman oqsoqollarining va ulamolarning iltimosi bilan oddiygina tushunar til — xalq tilida yozishga qaror qilganini ta’kidlaydi. Asar ko‘plab yozma va og‘zaki manbalardan foydalangan holda shakllangan. Odatda u o‘zining manbalarini ochiq ko‘rsatmaydi, lekin tarixiy voqealarni, avlodlar zanjirini hamda qabilaviy tamg‘olar va ular bilan bog‘liq rivoyatlarni keng yoritadi. Asarda Odam-ato haqidagi diniy xarakterdagi afsonalar, o‘g‘uz-turkmanlar haqidagi ma’lumotlar hamda real asosga ega bo‘lgan voqealar bayon qilingan. Obida turkiy qabilalar, xususan, turkman xalqining kelib chiqishi haqidagi ma’lumotlari bilan qimmatlidir. Unda barcha turkiy qabilalarning afsonaviy hukmdori O‘g‘uzxon va uning avlodlari tarixi, shuningdek, turkman urug‘lari — solur, taka, boyandur, tevagi, yovmut, Xizr eli, Ali eli, sariq, ersari, yozir va boshqalarning genezisi xususida qisqa ma’lumotlar berilgan. Manbaning tanqidiy matni, rus tiliga tarjimasi va ilmiy tadqiqi 1958-yil akademik A.N.Kononov tomonidan

chop etilgan. Asar 1992-yil joriy alifboda Toshkentda nashr qilindi. Muallif ko‘pincha rivoyat va epos elementlarini tarixiy fakt bilan uyg‘unlashtiradi; misol uchun, O‘guzxon, Qoraxon davrlari va keyingi hodisalar xotiralanadi, tasvirlanadi. Shajarayi tarokima tarixiy-epik yo‘nalishda yozilgan asardir. U xalq xotirasi, epos va genealogiya (shajara) elementlarini birlashtiradi. Muallifning oddiy, xalq ona tiliga yaqin uslubi asarni keng auditoriyaga tushunarli qiladi — muallifning maqsadi ham ana shunda edi. Muallif asarni oddiy, xalqona tilga moslab yozganini aytgan; ba’zi so‘zlar tarixiy talaffuz va fonetik shaklda saqlangan. Bu til jihatidan qadimiy ma’lumotni saqlab qolishda ahamiyatli, ammo tahlilchilar uchun qo‘shimcha filologik izohlar talab qiladi. Asar quyidagi masalalar yoritiladi:

- Turkiy qabilalarning nasl-nasab tizimi;
- Turkman urug‘larining kelib chiqishi va tarixi;
- Qadimgi turkiy davlatlarning shakllanishi;
- Xonlar, beklar va boshqaruv tizimiga oid ma’lumotlar;
- Muallifning tarixiy voqealarga subyektiv munosabati.

„Shajarayi tarokima ” — bu nafaqat bir tarixiy asar, balki xalq xotirasi va madaniy-me’moriy manbadir. Abulg‘oziy o‘z asarida o‘g‘uz va turkman qabilalarining shajaralarini, tamg‘olarini, podshohlar hayotini va xalq rivoyatlarini birlashtirib bergan. Asarining eng katta merosi — xalq xotirasini yozma shaklga o‘tqazishidir; bu orqali ko‘plab og‘zaki rivoyatlar va madaniy belgilar keyingi avlodlar uchun saqlanib qoldi. Shu bilan birga, tarixshunoslik nuqtai nazaridan „Shajarayi tarokima” ni ishlatishda ehtiyot bo‘lish lozim: undagi ayrim bayonlar mifik qatlamga ega va xronologik jihatdan aniq emas. Biroq, matnni faqat «xato» yoki «noto‘g‘ri» deb rad etish ham noto‘g‘ri bo‘ladi — u boshqa turdagi ma’lumot — etnografik, madaniy va xalq tushunchalarini yetkazuvchi manbadir. Tadqiqotchilar uchun asarning boyligi shundaki, u o‘g‘uz, turkman olami ichidagi mahalliy idrokni ko‘rsatadi.

XULOSA

Xulosa o‘laroq, men quyidagilarni taklif qilaman: Shajarayi tarokimani etnografik-xronologik jihatdan ajratib o‘rganish, asardagi har bir qabila nomi va tamg‘osini alohida katalogga joylash, hamda xronologik noaniqliklarni boshqa mustaqil manbalar bilan solishtirish orqali kitobning ilmiy qiymatini maksimal darajada oshirish mumkin. Bunday yondashuv kitobni nafaqat tarixiy-hujjat, balki xalq madaniy merosi sifatida ham samarali ishlatishga imkon beradi. Abulg‘oziyning tarixiy voqealarni badiiy ruh bilan talqin qilishi asarga adabiy qimmat ham bag‘ishlaydi. Asar bugungi kunda turkiy xalqlar etnogenezi, tarixiy jarayonlar va siyosiy tuzumni o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Undagi genealogik ma’lumotlar ko‘plab ilmiy tadqiqotlarda asos bo‘lib kelmoqda. Shuningdek, asar o‘zbek adabiyoti tarixida nasabnoma janrining eng yirik yodgorliklaridan biridir. „Shajarayi tarokima” Abulg‘oziy Bahodirxonning dunyo tarixshunosligiga

qo‘shgan ulkan hissasidir. Asar turkiy xalqlarning o‘zligini anglashida, tarixiy xotirani tiklashda va ilmiy tadqiqotlar olib borishda beqiyos ahamiyatga ega. Mazkur asarning badiiy va ilmiy talqini o‘zbek adabiy merosining yuksak namunasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulg‘oziy Bahodirxon. Shajarayi tarokima. – Toshkent: Fan, 1992.
2. Abdurahmonov A. O‘zbek tarixshunosligi asoslari. – Toshkent, 2010.
3. Qayumov A. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
4. M. Yo‘ldoshev. Turkman tarixiy manbalari tahlili. – Toshkent, 2014.
5. S. Ayni. Turkman xalqi tarixidan lavhalar. – Ashgabat, 2001.

